

RENATO MATIĆ, *DRUŠTVO I OTPOR FAŠIZMU. ISTARSKI POUČAK I GLOBALNI IZAZOVI*

Srednja Europa, Zagreb, 2022., 113 str.

Koncem 2022. godine iz tiska je izišla knjiga sociologa Renata Matića, redovitog profesora na Hrvatskim studijima u Zagrebu, pod naslovom *Društvo i otpor fašizmu. Istarski poučak i globalni izazovi*, nakladnika Srednja Europa. Izdanje je podijeljeno u 14 poglavlja, uz popis literature i kazalo osobnih imena te bilješku o autoru. Predgovor (str. V–VII) uz Matića potpisuje i autor ovih redaka s obzirom na to da je knjiga dio zajedničke edicije „Stoljeće europskog antifašizma. Istra između lokalnog i globalnog“, nazvane po istoimenome znanstveno-istraživačkom projektu, koji su od 2017. do 2023. vodili u okviru Istarskog povijesnog društva s namjerom istraživanja fenomena antifašizma interdisciplinarnim pristupom u njegovoj slojevitosti i interakciji mnogih čimbenika i struktura: radništvo, građanstvo, nacionalne manjine, žene i ženski mirovni aktivizam, Crkva, emigracija, istovremeno uzimajući u obzir globalne geopolitičke i geostrateške mijene i procese. Autor u „Uvodu“ (str. 1–3) ističe kako je glavnu pozornost usmjerio na pitanje fenomena fašističkog nasilja, odnosno činjenicu da je zlo koje je fašizam gradio puna dva desetljeća na koncu preplavilo čitav svijet, a moglo se zaustaviti u njegovim samim začecima. Oni su vezani upravo uz Istru gdje se ono manifestiralo već 1920. i 1921. godine („Vodnjanska bitka“, Krvavi prvi maj, Palež Narodnog doma, potom Radničkog doma nakon Mussolinijeva dolaska u Pulu, Proštinska buna i „Labinska republika“), ali gdje je generiran i prvi otpor. Podnaslov knjige „Istarski poučak i globalni izazovi“ upućuje nas da su se događaji u Istri ubrzo proširili čitavom Italijom, a uskoro i Njemačkom pojavom nacizma. Nastavno na to Matić postavlja dvije teze koje uspješno uspijeva razraditi u svome djelu: 1.) da ne postoji izvjesnost koja bi jamčila nemogućnost preobrazbe kulturne zemlje u zemlju koju preuzima fašizam/nacizam; 2.) potpuno je izvjesna mogućnost da se to ne dogodi, posebice ako je većina društva kritički osviještena i demokratski dobronamjerna.

U prvom poglavlju „Pojam i specifičnost fašizma“ (str. 5–12) upućuje se na specifičnost fašizma kao ideologije koja se javlja kao jedinstven oblik globalne

prijetnje čovječanstvu, koji je, unatoč vidljivu nasilnom karakteru, na međunarodnom planu naišao, kao i nacizam, na izbjegavanje otpora, ali i na povlađivanje i popuštanje. Istarski otpor promatra se kao svijetlu točku na globalnoj karti, gdje se željelo obraniti identitet, slobodu i život. Iz etnocentrističke, pa i rasističke perspektive „velikih naroda“ tada se, kao i kasnije (Mussolinijeva invazija na Etiopiju, Hitlerova aneksija Austrije, pripajanje Sudeta) reagiralo s nezainteresiranošću i podcjenjivanjem realnosti ili se pak stvarala iluzija kako nasilje neće eskalirati. Prije nego će fokus usmjeriti na specifične značajke nasilja fašističkih režima i njegovih pojavnih oblika Matić je dao sažet prikaz definicije fašizma u domaćim i stranim enciklopedijama (*Hrvatska enciklopedija*, *Istarska enciklopedija*, *Cambridge English Dictionary*, *Enciclopedia Britannica*) uza zaključak da su im zajedničke karakteristike: ekstremni militaristički nacionalizam, prezir prema izvornoj demokraciji te političkom i kulturalnom liberalizmu, vjera u prirodnu društvenu hijerarhiju i vladavinu elita te želja za stvaranjem narodne zajednice u kojoj bi pojedinačni interesi bili podređeni dobru nacije.

Drugo poglavlje „Prvi antifašistički otpor – Istra između lokalnog i globalnog“ (str. 13–20) nastoji naglasiti značaj Istre kao područja gdje se javlja prvi otpor fašističkom nasilju, pa se može govoriti o izvornom, odnosno primarnom antifašizmu. U tom kontekstu Matić objašnjava čemu nas ima naučiti „Istarski poučak“. Naime, u Istri su od 1920. stalno prisutne dvije komponente: 1.) ustrajnost i 2.) nepopustljiva želja za slobodom, što je i omogućilo da postane važna sastavnica cjelovitoga narodnooslobodilačkog pokreta u Hrvatskoj tijekom Drugoga svjetskog rata. Nakon prikaza činjeničnog okvira i začetaka antifašističkog otpora u Istri autor otvara teorijsku raščlambu na temu „Kako se razvija društvo nasilja?“ (str. 21–26). Razvoj fašističkog nasilja, ističe, polazi od pojedinačnoga, huliganskog i uličnog da bi fašističkoj državi postao njezin osnovni sadržaj, čime se ostvaruje ideal negativne utopije, tj. „antidruštva“. „Individualna sklonost fašističkim idejama“ (str. 27–36) naslov je poglavlja u kojem se putem misli Theodora Adorna i Maxa Horkheimera razmatraju karakteri podložni autoritetima te uloga manipulacije kroz mitove i predrasuda s ciljem preuzimanja društva.

Središnji dio knjige bavi se nacizmom i sastoji se od četiriju poglavlja: „Globalni izazovi“ (str. 37–38), „Preuzimanje i pokoravanje društva – primjer Njemačke“ (str. 39–64), „Globalna prijetnja“ (str. 65–73) i „Demokratska javnost 1930-ih o fašizmu i nacizmu“ (str. 75–78). U njima se Matić posvetio sintezi, potom sociološkoj analizi i interpretaciji poznatih činjenica vezano uz genezu, razvoj i uspon nacizma. Podnaslovi poglavlja jasno upućuju čitatelja što je u tom procesu bilo od krucijalne važnosti: geopolitički odnosi, nacističko iskorištava-

nje slabosti demokratskog sustava, sustavno izazivanje mržnje, manipulacija i pridobivanje naklonosti njemačke inteligencije prijetnjama ili pružanjima pogodnosti. Pozivajući se na tezu izraelskog povjesničara Yehude Bauera, upućuje se na spoznaju kako su u okolnostima diktature upravo intelektualci najslabija karika u društvu s obzirom na to da je njima lako manipulirati i pretvaraju se u poslušnike i sljedbenike ili se izolacijom izlažu ne samo egzistencijalnoj nego i životnoj opasnosti. Fašizam, a potom i nacizam postali su globalna prijetnja kao rezultat „najskuplje tragične zablude“ kolonijalnih sila (u prvom redu Francuske, Velike Britanije). Ona se sastojala od iluzije kako se povlađivanjem i popuštanjem fašističkom nasilju može obuzdati njihov daljnji globalni zločinački pohod. Španjolski građanski rat u tom se kontekstu razmatra kao generalna proba, a uslijed promatračkog statusa spomenutih sila za ono što će koju godinu kasnije uslijediti: Anschluss, pripajanje Sudeta i najzad njemačke invazije na Čehoslovačku, čime se Hitler otvoreno izrugivao potpisnicama Minhenskog sporazuma. Sve se to dogodilo pola godine nakon Kristalne noći kada više nitko nije mogao sumnjati u slijed zbivanja. Tek se 1. rujna 1939. njemačkim napadom na Gdanjsk odustaje od daljnjeg ustupanja nasilniku, prihvaća se zabluda o uzaludnosti diplomacije i odlučuje se ući u vojni sukob s nacističkom Njemačkom, a od 10. lipnja i fašističkom Italijom.

U poglavlju „Suvremeni izazovi – kroz analizu 14 značajki fašizma prema Umberto Ecu“ (str. 79–88) autor raščlanjuje i daje suvremenu interpretaciju 14 točaka primjerima iz fašističke i nacističke povijesti te aktualizira čuveni esej „Ur-Fascism“ talijanskog filozofa i esejista, objavljenog izvorno 1995. godine. Na to se nadovezuje poglavlje „Istarski poučak – zaključno“ (str. 89–96) u kojem se autor vraća „istarskom poučku“, terminu, ali i lajtmotivu iz podnaslova knjige. Naime, Matić postavlja logično pitanje – s obzirom na poznatu povijest i procese nastanka te razvoja fašizma i nacizma, njihove mehanizme preuzimanja vlasti i nametanja potpune kontrole nad populacijom sa stalnom namjerom za geografskim širenjem svog utjecaja – o tome koliko se o počecima hrvatskog otpora fašizmu, započetog u Istri, uči u školama i koliko je ta činjenica prisutna u (hrvatskoj) javnosti. Sistematski istražujući udžbeničku građu dolazi do zaključka kako se fašističkom teroru u Istri, koji se provodio od 1920., kao i prvomu antifašističkom otporu pozornost posvećuje tek fragmentarno ili je pak potpuno zanemaren. Naposljetku je i sâm predsjednik Republike Hrvatske, kako saznajemo u posljednjem poglavlju „Zanemarena povijest antifašističkog otpora – pitanja koja ostaju“ (str. 97–102), u povodu obilježavanja stote obljetnice Proštinske bune, ustvrdio da se o tom otporu seljaka Proštine u Hrvatskoj malo zna te da

je potrebna lekcija iz povijesti. U hrvatskoj javnosti, pa i historiografiji ostala su mnoga otvorena pitanja: od uzroka izrazitog nesrazmjera broja objavljenih knjiga i članaka o ustašama i partizanima u odnosu na međuratni istarski (i riječki) antifašistički otpor, o činjenici da Republika Slovenija ima višestruko veću produkciju na temu primarnoga (početnog, međuratnog) antifašizma od Hrvatske, o nepovezivanju tradicije i utjecaja istarskih antifašista s kasnijim razvojem NOB-a u cjelini, ali i možda najvažnije pitanje, zašto se u Hrvatskoj uporno izbjegava vidjeti i prihvatiti istina da je antifašizam autonomna vrijednost upravo hrvatskog društva jer su za stvarni početak antifašističkog otpora zaslužni upravo istarski građani, hrvatski, slovenski i talijanski antifašisti. Valjalo bi, zaključuje Matić, uzeti u obzir povijesne spoznaje koje istarski antifašistički otpor tumače u njegovoj političkoj heterogenosti, koja uključuje sve društvene grupe, kao i prisutnim narodnim karakterom počevši od 1920., pa do 1945. godine. Time bi "istarski poučak", ističe, ponudio perspektivu otvorenijeg sagledavanja antifašističkog otpora i mogao biti vodič prema konačnom napuštanju tradicionalnog, ideološki opterećenog pogleda i uopće razumijevanja antifašizma kao pojma. Koncentracijom budućih multidisciplinarnih i interdisciplinarnih istraživanja u tom smjeru („Završna napomena i otvorena pitanja za daljnja istraživanja“, str. 103–105) pružio bi se konkretan doprinos boljem razumijevanju i objašnjavanju pojave otpora fašizmu (i nacizmu) sa svim svojim kratkotrajnim, dugotrajnim, anarhoidnim, organiziranim, pluralističkim, monističkim partikularitetima, koji ga čine kompleksnijim fenomenom nego što je sama pojava fašizma i nacizma.

Knjiga Renata Matića *Društvo i otpor fašizmu. Istarski poučak i globalni izazovi* predstavlja važno i nezaobilazno znanstveno djelo historijske sociologije, koje na provokativan (ne i provokatorski!) način aktualizira i upozorava na dramatične i tragične događaje XX. st., proizišle kao posljedica uspona fašizma i nacizma i globalnog zanemarivanja njihova rasističkoga, ksenofobnog i ekspanzionističkog plana. Fašističko nasilje nad Istranima, Hrvatima i Slovencima, potom i Talijanima koji nisu podržavali takvu ideologiju, ranih 1920-ih godina, bila je uvertira za ono što će uslijediti u Drugome svjetskom ratu i rezultirati poraznom brojkom od više od 50 milijuna mrtvih. „Istarski poučak“ trebao bi biti jasan pokazatelj koji je jedini mogući scenarij kada nasilje širih razmjera kao državni alat postane međunarodno politički prihvatljivo radi „viših“ ekonomskih interesa i zavaravanja u mogućnost održavanja ravnoteže moći diplomatskim odnosima.

Milan Radošević